

СУЦУК О.

УДК 94 (477)

ДОЛЯ ВОЛИНСЬКИХ АДВОКАТІВ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ)

Повернення із забуття імен відомих діячів, політиків та правників, репресованих радянською владою, є важкою і неоднозначною справою. Складність полягає в тому, що переважна більшість інформації про таких репресованих не збереглася, окрім поодиноких статей на шпальтах періодичної преси (Г. Гнатюк [1], В. Рожко [2] та ін.), наукових дослідженнях краєзнавців та істориків (О. Дарованець [3], О. Зайцев [4], М. Кучерепа [5]), окремих згадок у роботах з суспільно-політичної історії держави і краю (Т. Гунчак [6], М. Кучерепа та В. Вісин [7], П. Мірчук [8] тощо). Крім того, нащадки репресованих і члени родини, якщо такі залишились проживати в регіоні, або не володіють інформацією, або зберігають мало відомостей і намагаються, здебільшого, не афішувати свої родинні зв'язки. Швидше всього у них ще спрацьовує підсвідомий страх щодо статусу "неблагонадійності", насаджений спецслужбами колишнього Радянського Союзу.

Однак після 1991 року історична наука збагатилася новим, специфічним видом джерел - архівно-слідчими справами. Хоча до наукового обігу були впроваджені лише справи реабілітованих громадян і далеко не всі дослідники отримали можливість працювати з ними, однак використання їх у написанні біографій репресованих адвокатів, є дуже важливим і актуальним.

Метою роботи є неупереджений аналіз архівно-слідчих справ, який дозволить не лише отримати інформацію біографічного

характеру, а й реконструювати події, пов'язані з часом проживання досліджуваної особи, зрозуміти її поведінкові моменти і сприятиме виробленню об'єктивної оцінки постаті.

У серпні 1939 р. внаслідок радянсько-німецьких домовленостей Західна Україна, в тому числі і Волинь, опинилася у сфері інтересів СРСР. На приєднаних у вересні західноукраїнських землях відразу розгорнувся процес радянзації суспільства. Ключовим способом розпочатих перетворень, основним інструментом навернення місцевого населення на шлях соціалізму став масовий політичний терор, який зламав долі сотень тисяч людей, представників різних соціальних груп і національностей.

Уже у перші дні радянського вторгнення сталінська репресивна машина почала працювати на повну силу. Під варту було взято польських поліцейських, жандармів, чиновників, у тому числі суддів, прокурорів та адвокатів. Так, 11 квітня 1940 р. за ґрати потрапив житель міста Луцька, адвокат у Люблінської адвокатури, Загурський Юзеф Володимирович. За матеріалами слідчої справи, Загурський народився у 1891 році в с. Іванчіков Херсонської губернії. Батько його був керуючий справами поміщицького маєтку [9, арк. 4].

Юзеф Загурський отримав вищу освіту у Київському університеті, за спеціальністю юрист. У 1916 р., був мобілізований і закінчив школу прапорщиків (м. Київ), а з грудня по червень 1917 р. у званні підпоручика перебував у складі 7-ої Армії в Проскурові, проте

у військових діях участі не брав. У 1918 р. він повернувся в Київ, вступив в адвокатуру і одночасно працював у Волжсько-Камському Банку [9, арк. 10-11 зв.]. У 1919 р. виїхав разом з родиною у Варшаву, де теж працював у Варшавському банку. Проте банківська справа, судячи з усього, Загурському була не до душі і він знову повертається до юриспруденції - займає місце помічника прокурора у місті Луцьку (вересень 1919-1921 рр.), згодом він переходить, за власним бажанням, в адвокатуру [9, арк. 18]. Його адвокатська кар'єра була доволі успішною, як захисник він брав участь у близько 300 кримінальних справах, займався захистом і політичних обвинувачених.

У 1939 р. з початком німецько-польської війни, Юзеф Загурський був мобілізований у чинні поручика до Польської Армії і займався охороною мостів та будівель у м. Луцьку. Прослуживши в армії 7 днів, Загурський був роззброєний і заарештований радянськими військами, але на другий день відпущений [9, арк. 10]. Припускаючи, що більше претензій радянської влади до нього не може бути, Юзеф робить спробу адаптуватися до життєвих реалій. На початку 1940 р. Загурський подав запит на прийняття його до Колегії Адвокатів у Волинській області. Проте на засіданні Колегії адвокатів, під час розгляду особової справи, голоси розділилися порівну і питання про прийняття Загурського було відкладено. Швидше всього присутні у певній мірі розуміли загрозу "соціалістичного будівництва" і намагалися, зважаючи на біографію Загурського, перестрахувати або перечекати час [9, арк. 12-12 зв.].

Власне сам Юзеф Загурський не відчував певної загрози від радянського режиму, щиро надіючись на власні адвокатські здобутки у сфері захисту політичних ув'язнених. Зокрема, як відомо з допитів, Загурський брав участь у якості захисника одного з обвинувачених у справі "Закордот" (глибоко законспірований структурний відділ Комуністичної партії України, який вів агентурно-розвідувальну та інформаційну роботу за

кордоном у суміжних з Радянською Україною державах [10, 6]).

На Волині судовий процес проходив у 1934 р. в м. Володимир-Волинському. Слідство тривало 3-4 роки і справа розглядалася військовим або особливим громадянським трибуналом. У той час на території Східної Польщі справа отримала широкий розголос і поширена була назва "процес 56-ти" (за кількістю обвинувачених) [9, арк. 19]. Звичайно, участь у таких процесах поляків-адвокатів не дуже схвалювалася, оскільки прийнято було дотримуватися єдиних державних поглядів, у даному випадку, пронаціоналістичних польських. Таким чином, позиція Загурського як захисника комуністів, дуже дивувала колег, про що неодноразово згадував він у подальших допитах.

У 1940 р. радянські слідчі намагалися знівелювати його участь у даному судовому процесі. Зокрема у справі 1940 р. містяться покази свідка Зільбермана Цуніка, учасника судового "процесу 56-ти", який, характеризуючи адвоката Юзефа Загурського вказує: "...как защитник, Загурский, не защищал коммунистов в том числе меня, с идеологической стороны, он никогда не симпатизировал коммунистам. Защищал потому, что ему платили деньги, идеологи к коммунистам у него не было..." [9, арк. 26].

Хоча, насправді, завдяки вдало проведеному захисту, Цуніку Зільберману було призначено лише 3,5 років ув'язнення. Тоді як іншим звинуваченим дісталися значно більші терміни.

Отож, не зважаючи на адвокатські досягнення Юзефа Загурського, його лояльність до комуністів та радянської влади, готовність стати "советським" адвокатом, енкаведисти намагалися сфабрикувати кримінальну справу так, щоб основним заняттям звинуваченого і його головною провиною була у частин охорони порядку у якості поручика польської армії [9, арк. 28]. Саме тому, у 1940 р. йому інкримінували ст. 54.13 КК УРСР (активна діяльність проти революційного руху при цараті та під час громадянської війни) і передбачала розстріл або

оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна з позбавленням громадянства.

У результаті справу Загурського розглядала Особлива Нарада НКВС - позасудовий орган радянського репресивного режиму, який не передбачав участь у судовому процесі навіть звинувачених, вже не говорячи про адвокатів. Так, ОН УНКВС у Волинській області 10 лютого 1941 р. Юзефа Загурського було засуджено до 8 років виправних робіт [9, арк. 29]. Подальшу його долю за матеріалами справи прослідкувати не можна. Лише 31 березня 1989 р. його було реабілітовано прокуратурою Волинської області [9, арк. 30].

Слід зауважити, що спеціальні оперативно-чекістські групи НКВС, здійснюючи політичну "зачистку" приєднаних територій, до "класово ворожих елементів" зараховували і цілком випадкових людей, які мали сміливість десь виказати незадоволення радянською владою або потрапити у поле зору енкавесівців через доноси оточення.

Так, 15 квітня 1940 р. Особливим Відділом НКВС було заарештовано вчителя Любомльської свейської школи № 2, в минулому помічника адвоката в м. Холм, юриста за фахом, Керера Мордка-Абиш Іцковича (1911 р. н.) [11, арк. 4]. Його звинуватили у співробітництві з польською поліцією - нібито він був провокатором і донощиком. Хоча, згідно матеріалів справи, ані показами свідків, ані матеріальними доказами ці звинувачення не підтвержені. Лише в одному з допитів свідка, відомо про антирадянські висловлювання Керера [11, арк. 32-32 зв.]. Видно це і було основною підставою для арешту.

В процесі слідства Кереру ще й приписали конфіденцтво польської поліції, через викриття наприкінці 30-х років діяльності в м. Любомлі членів КПЗУ. Як результат, 29 листопада Мордка Керер був засуджений у м. Ковелі Особливою Народою НКВС на 8 років виправно-трудова габорів [11, арк. 60]. Для відбуття покарання його етапували в Онеглаг (Плесецький район Архангельської області). 7 жовтня 1941 р., згідно Указу Президії ВР СРСР від 12.09.1941 р., Мордка Керера було звільнено і відправлено на

вільне поселення у м. Орськ (Оренбурзька область) [11, арк. 61]. У таких спецпоселеннях колишні ув'язненні утримувалися без охорони, але під наглядом місцевої адміністрації, їм заборонено було вільно вибирати своє подальше місце проживання. Подальша доля Керера, за матеріалами справи не відома, хоча 15 травня 1989 р. його було реабілітовано прокуратурою Волинської області [11, арк. 64].

Значну небезпеку сталінський режим вбачав у розгортанні польського та українського рухів опору - відвертих політичних опонентів радянської системи. З вересня 1939 р. місцеві органи НКВС УРСР провели масові арешти діячів українських, польських та інших політичних партій і громадських організацій. Серед керівників останніх зустрічалося чимало відомих юристів-адвокатів. Так у тюрму потрапив визнаний на Волині адвокат, депутат Польського Сейму, політичний діяч - Антон Маврикійович Станевич.

Згідно матеріалів архівно-слідчої справи, Станевич народився у 1882 р. в селі Заболоття Дубенського повіту (тепер Рівненська область), за національністю - поляк. Вищу юридичну освіту здобув спочатку у Варшавському університеті, а у 1907 р., вже в Одеському університеті отримав звання "кандидата прав" [12, арк. 1 зв.].

Свою трудову діяльність Антон Маврикійович розпочав у Київській палаті судових справ, у якості помічника адвоката, згодом переїхав у місто Вінницю. Будучи активним громадським діячем, на початку 1917 р. він був вибраний "гласним" (депутатом) Вінницької міської управи і користувався великим авторитетом місцевої громади [12, арк. 23]. Переживши усі зміни політичного режиму впродовж 1917-1919 рр., добу Центральної ради, Гетьманат Скоропадського, правління Симона Петлюри, перших більшовиків та врешті зайняття Вінниці поляками і режим Ю. Пілсудського, Станевич вперше зіткнувся з політичними переслідуваннями.

У поле зору польської дефензиви Станевич потрапив як "співчуваючий комуністам"

адвокат, оскільки неодноразово, ще при уряді Петлюри, звертався з клопотаннями про звільнення того чи іншого заарештованого комуніста. Місцеві вінницькі поляки донесли у відповідні силові органи і справу Станевича було розглянуто у громадському судді. Завдяки власному професіоналізму, Антону Маврикійовичу вдалося на судді виправдатися, проте надалі адвокатом у Вінниці він вже не міг працювати [12, арк. 23].

У 1920 р. Станевич разом з дружиною виїжджає до м. Луцька, де намагається продовжити свою адвокатську діяльність. Проте і в Луцьку на Антона Маврикійовича чекають переслідування з боку польської влади.

Розуміючи, що адвокатська кар'єра під загрозою, Антон Маврикійович розпочав політичну. Зокрема, у 1922 р., перед виборами у Польський Сейм, Станевич вступив в партію "Визволення". За своїм спрямуванням це була селянська партія ліберального спрямування. Чільне місце у її програмі займало аграрне питання, яке передбачало відчуження землі селянам без викупу та участь їх в управлінні державою. Після травневого перевороту 1928 р. в Польщі і утвердження при владі Пілсудського на Волині утворився Беспартійний Блок співробітництва з Радою (ББВР), куди й увійшла партія "Визволення". Блок ставив перед собою основне завдання: провести демократичні реформи стосовно державного устрою Польщі, що передбачало розширення прав президента Другої Речі Посполитої через зміну конституції 1921 р. За своєю суттю цей Блок був націоналістичного спрямування [13, с. 66].

Упродовж 1930 та 1935 рр. відбувалися вибори до Сенату, у яких брав участь і Антон Маврикійович. Як досвідчений юрист, демократ-політик він, потрапивши у сенат, працював у юридичній комісії [12, арк. 59]. Після смерті Пілсудського у 1935 р., незважаючи на прийняття нової конституції, у 1938 р. Сейм і Сенат були розпущені. У новий склад уряду Станевич більше не потрапляв. Однак ще у 1937 р. волинська сенаторська фракція ББВР вступила в нову партію

"ОЗОН", одним із засновником якої був і Антон Маврикійович.

З матеріалів допиту відомо, що партія ОЗОН трактувалася як "Реакционная партия, практическая деятельность которой бесспорно была направлена против коммунистического подполья Польши, как против главной своей опасности. Лозунгом "Озон" был "Польша для поляков" [12, арк. 60].

Отож слідчим НКВС не було важко детально прослідкувати політичну діяльність Антона Маврикійовича Станевича. У матеріалах справи містяться допити свідків, які підтверджують активну участь Станевича у партіях правого спрямування. Тому спроби Антона Маврикійовича на перших допитах довести свою "лояльність" до комуністичної влади потерпіли поразки. Так, під час одного з нічних допитів Станевич заявив: "Потверждаю. Я был противником принципиальных программных установок коммунистической партии".

А на запитання слідчого: "Следовательно Вы были противником революционного свержения власти капитализма революционным рабочим классом?" Відповів: "Я был бы непоследовательным если бы сказал нет. Да, я был противником революционного захвата власти рабочим классом. Признаюсь, что я был противником идей коммунизма" [12, арк. 25].

Разом з тим енкаведисти прекрасно розуміли, що звинувачуючи Станевича у колишній політичній діяльності та у "антикомуністичних поглядах", дозволить лише показати його як "класово ворожого елемента". Тоді як першочергово зацікавленість спецслужб викликав можливий зв'язок Станевича з польськими конспіративними організаціями розвідувального характеру.

Адже, ще у 1923 р., проживаючи у Луцьку, Станевич очолив громадсько-спортивну організацію "Союз Стрілецький" [12, арк. 8 зв.]. Це була молодіжна організація, основною метою якої було підготовка майбутніх солдат польської армії. Жодних політичних лозунгів, за словами Станевича, в організації не ставили, хоча молодь, яка залучалась в

Союз і виховувалась у душі "відданості вітчизні". Активної боротьби з комуністичними організаціями на Волині "Союз Стрільцький" не проводив, однак він був значною перепоною поширені прокомуністичних ідей на Волині" [12, арк. 9, 13].

Органи НКВС були переконані у розв'язувальній роботі стрілецької організації, окремі члени якої були дійсно пов'язані з Другим відділом (контррозвідка) Польського Генштабу [12, арк. 9]. Проте радянські слідчі не врахували того, що Станевич, будучи керівником Союзу, керував лише громадським напрямком, а про розв'язувальну роботу військового сектору, який очолював комендант Юзеф Філлер, міг і не знати. Будь-який тиск слідчих на Станевича у цьому питанні зрушень не приніс.

З огляду на це енкаведисти намагались надалі звинуватити Станевича в ідеологічному спрямуванні волинських стрільців у подальші селянських бунтів 1931-1934 рр., у придушенні демонстрації робітників в Ківерцях у 1934 р. [12, арк. 43-44]. Проте і у цьому випадку слідчим зламати Станевича не вдалося. На кінцевих допитах він твердо заявляв: "Я показал, что знал. Об участии стрельцов в подавлении революционного движения в Польше я ничего не знаю".

Натомість він почув: "Этим самым вы лишний раз подчеркиваете всю абсурдность ваших ответов. Сводящих вашу роль в прошлом, как бессменного председателя "Зв'язка Стрелецкого" на Волине как противника основных программных установок коммунистической партии, к роли пустой фигуры-манекена. Такое ваше поведение следствие рассматривает как упорное стремление уклониться от дачи прямых ответов" [12, арк. 44].

Усе слідство над Антоном Маврикійовичем тривало понад півтора року. З матеріалів справи видно, що його неодноразово допитували у нічний час, а допити тривали понад 6 годин [12, арк. 65-70]. Цілком зрозуміло, чому за цей час здорова і повна сил людина перетворилася на немічну. У заключенні лікаря санчастини Луцької тюрми (ог-

ляд відбувався у зв'язку з переведенням арештованого до Лук'янівської тюрми в м. Київ) у Станевича виявлено "хронический бронхит, склероз сосудов и сердца". Разом з тим у тому ж документі зазначалося: "к физическому труду не годен. Следовать может" [12, арк. 85].

21 травня 1941 р. Особливою Народою при НКВС СРСР Станевича було засуджено як "социально-опасный элемент" за статтю 53-13 КК УРСР на 5 років виправно-трудоу робіт у Калмицька УРСР [12, арк. 90]. На жаль, надалі його долю з'ясувати не можливо. Відомо лише, що 20.04.1989 р. його було реабілітовано прокуратурою Волинської області [12, арк. 94].

Радянські спецслужби, здійснюючи таємні операції та масові "соціальні чистки", впродовж вересня - грудня 1939 р. розгорнули широкий наступ і на українське підпілля. За грати було кинуті сотні учасників українського національного руху, які прагнули протидіяти встановлення сталінського режиму. Серед найвідоміших на той час поборників української ідеї було заарештовано і декілька луцьких адвокатів: Григорія Степуру, Самійла Підгірського та інших.

На сьогодні відомо, що Григорій Калістратович Степура народився 20 листопада 1981 року в с. Жванець біля Кам'янця-Подільського в родині лікаря (сільського фельдшера) [14, арк. 10]. Після закінчення місцевої школи продовжив навчання у Кам'янець-Подільській духовній семінарії, з якої за проукраїнську діяльність його було виключено. Грогорій їде в Кутаїсі, де намагається все-таки закінчити духовну семінарію. Як не дивно, його однокурсниками були Йосиф Джугашвілі (пізніше відомий як Сталін) та Борис Максимович Білецький (пізніше директор Луцької гімназії) [15, с. 602].

Згодом Григорій продовжує навчання у Варшавському університеті, де здобуває ветеринарну, а тоді юридичну освіту. В 1912 р. після закінчення студій він повертається до Кам'янця-Подільського, відкриває свою адвокатську контору, працює як присяжний адвокат [15, с. 602].

З повстанням у 1917 р. Української Центральної роади вже в листопаді Григорій Степура стає губернським комісаром Поділля, потім - дістає призначення губернського комісара Харківської губернії. У 1918 р. Директорія УНР знову затверджує його на посаді Подільського губернського комісара. Після приходу більшовиків на Поділля, у 1920 р. Степура назавжди переїздить до Луцька [14, арк. 11-12].

З 1923 р. він заснує Бюро правних порад і писання прохань при Луцькій повітовій "Просвіті". Його контора стає місцем захисту скривджених лучан і волинян. Серед них були українські націоналісти, члени КПЗУ та КСМЗУ, єврейських, польських організацій. Григорій Степура був адвокатом високої кваліфікації, блискуче захищав своїх клієнтів [15, с. 603].

З приходом більшовиків на Волинь у вересні 1939 р. Григорій Степура та його родина відразу потрапили у поле зору органів НКВС. Його політична активність, а тим більше перебування на високих посадах урядів самостійної України, не могла не викликати підозр і зацікавлення у представників радянської влади.

Проте енкаведисти не поспішали з арештом. За матеріалами кримінальної справи відомо, що впродовж двох місяців з вересня по листопад 1939 р. за будинком і конторою, де жила і працювала родина Степури, було встановлено нагляд радянських органів контррозвідки. Останні намагались простежити можливі зв'язки адвоката з представниками українського уряду в еміграції, зібрати побільше доказів його "злочинної" діяльності. Коли спецслужби зрозуміли, що досягти бажаного результату не вдасться, вони скористалися перевіреною методом - підіслали провокатора. Сексоту вдалося проникнути в кабінет Степури, провести обшук і віднайти заховану грамоту про нагородження Григорія Степури "Хрестом Симона Петлюри". Це і стало підставою для арешту, який відбувся 17 листопада 1939 р. [14, арк. 4]

Слідчі НКВС добре знали, хто перед ними. Як досвідчений адвокат Григорій Калістра-

тович розумів підступність силовиків і намагався не втрапляти розставлені пастки слідчих підчас допитів. Зокрема він неодноразово вимагав надати йому право власноруч писати відповіді на поставлення слідчим питання. Натомість ми знаходимо лише один допит написаний власноруч Степурою [14, арк. 16-18]. Усі інші протоколи допиту підписані різними почерками, що помітно навіть неозброєним оком. Складається враження, що слідчий самостійно складав їх без будь-якої участі звинуваченого. Ось, наприклад, на питання слідчого: "Расскажите про свою деятельность на должности адвоката в г. Луцка". Звинувачений Степура відповів: "Адвокатской деятельностью я занимался в г. Луцке с 1926 по сентябрь 1939 г Я особенно работал по политическим процессам, защищал до 300 жителей принадлежащих к КПЗУ. Но результатов особенных я не достигал. Большинство из них около 80-90% были осуждены судом" [14, арк. 25].

Сучасним дослідника-краєзнавцем, відомий факт участі Григорія Степури як адвоката у справах звинувачених у приналежності до КПЗУ, але ще більше відомо про участь Григорія Степури у судових процесах польської влади проти членів ОУН, до останніх належав і його син Тарас. Неграмотні висловлювання, нелогічність формулювання відповідей на запитання спонукає до думки про своєрідну "заочність" допитів. З огляду на це цілком очевидним став факт, що в постанові Прокурора вказувалося: "[...] При работе в контрреволюционном правительстве УНР и при бывшем польском правительстве защищал интересы эксплуататорских классов. Считаю Степура Г. К. является социально-опасным элементом, а поэтому руководствуясь изложенным

Постановил:
С обвинительным заключением НКВД УССР согласится.

Дело по обвинению направит на рассмотрение в ОС НКВД СССР [...]" [14, арк. 47, 48].

23 грудня 1940 р. на закритому засіданні Особливої Народи НКВС було вирішено зас-

лати Григорія Степуру в Узбецьку РСР строком на 5 років [14, арк. 54]. Вимучений тортурами і допитами в підвалах спочатку Луцької, а потім - Лук'янівської в'язниці НКВС, важким етапуванням до місця заслання, немолодий організм Григорія Калістратовича не витримав. У 1944 р. він помирає в далекому узбецькому місті Угрєнчі. Лише 30.05.1989 року його було реабілітовано [14, арк. 58].

Не менш важкою була доля і відомого волинського діяча-правника Самійла Максимовича Підгірського. Він народився 29 вересня 1888 р. у м. Ковель в родині заможних селян. Освіту здобув у Петербурзькому університеті, закінчив юридичний факультет. Навчаючись в університеті, цікавився не лише юриспруденцією. Одночасно він прослухав курси порівняльного мовознавства професора Шахматова і російської історії професора Платонова. Після закінчення університету повертається в родинний маєток у с. Любитів Ковельського повіту, де його застає Перша світова війна [5, с. 615].

У зв'язку з бойовими діями населення Ковельського повіту було евакуйоване. С. Підгірський опиняється в Києві. Революційні події 1917 р. кидають його у вир суспільного життя. Він стає активним діячем Партії Соціалістів-Федералістів. А вже 7 квітня 1917 р. молодого юриста обирають членом 2-го скликання Центральної ради (до 7.08.1917 р.) та 3-го скликання (до 30.03.1918 р.) від Волині. Пізніше він переїжджає у Житомир, де працює до кінця 1919 р. на посаді інструктора каси дрібного кредиту Волинського губерньського земства. Одночасно редагує перші українські газети на Волині - "Громадянин" і "Волинську газету", а з 1920 р. луцьку "Громаду" та "Наше життя" [3, с. 184].

З 1921 р. знову мешкає у волинському містечку Ковелі. Під час виборів до польського Сейму молодий адвокат проявив неабияку активність і був обраний послом від луцької громади. У Парламенті він очолював Українську Репрезентацію Парламентарну (Український клуб), який належав до Блоку

Доля волинських адвокатів...

Національних Меншин Польської Республіки [4, с. 73-74].

Отримавши посольський мандат, Самійло Підгірський активно захищав права українців. Він намагався не оминати жодного факту кривди, завданого його виборцям польськими властями. Про це свідчать численні інтерпеляції (депутатські запити), під якими стоять підписи С. Підгірського. Зокрема, подана ним і його товаришами 23 січня 1923 р. інтерпеляція до міністра внутрішніх справ стосувалася побиття 25 грудня 1922 р. жителів містечка Колки комендантом місцевого поліцейського постерунку. Підгірський і колеги з клубу запитували міністра, що він має намір зробити, щоб покарати винного. Досить багато зусиль посол Підгірський доклав для захисту майнових інтересів селян. Так, він гостро протестував проти передачі державі церковної землі парафіян с. Кримно Ковельського повіту [5, с. 616].

Проте Сейм ігнорував вимоги українців й один за одним ухвалював закони, що обмежували права національних меншин у країні. У травні 1923 р. Український клуб остаточно перейшов в опозицію. Постійні виступи Самійла Підгірського з критикою на адресу влади не дуже подобалися польській адміністрації, яка вживала репресивних заходів, усе робила для того, щоб правдиві слова українського посла не доходили до народу. Поліція з наказу свого начальства почала забороняти посольські віча і розганяти людей, які збиралися послухати Підгірського та вкласти до його рук свої скарги. Більше того, у листопаді 1927 р. Підгірського було заарештовано польською поліцією. В його готельний номер у Варшаві було підкинута валізу з комуністичними листівками. Під час судового процесу у 1930 р. був засуджений до 2 років ув'язнення, але 30.04.1931 р. був виправданий Апеляційним судом Варшави [2].

Після звільнення колишній посол переїжджає до рідного Ковеля, де відкриває свою приватну адвокатську канцелярію. Був оборонцем членів ОУН на судах: 27 - 30.04.1937 р. в Луцьку та 22 - 26.05.1939 р. в Рівному [3,

с. 186]. Адвокатською практикою займався аж до приходу в 1939 р. радянської влади.

Але від громадсько-політичної роботи Підгірський не відходить. Його обирають головою управи Ковельської повітової "Прогресу", яка в цей час була однією з найпотужніших у воєводстві, нараховувалось 3 тис. членів. Активність просвітан дуже непокоїла польської власті. Після призначення воєводою Генрика Юзевського її діяльність було заборонено [5, с. 618].

У 1939 р. з приходом радянської влади С. Підгірський припинив адвокатську діяльність і став учителювати в польській гімназії. Але його тягнуло до юридичної роботи. У березні 1940 р. він був прийнятий в радянську адвокатуру. Але, як пізніше він засвідчив на допиті, "[...] в серпні місяці 1940 року Волинською обласною адвокатською консультацією було підняте питання про моє перебування в радянській адвокатурі і через моє соціальне походження я не був співзвучним радянській адвокатурі, а тому я не міг бути радянським адвокатом [...]" [16, арк. 26].

Це так м'яко говорить сам про себе Підгірський. Справа була набагато складнішою. НКВС натрапив на слід "українського буржуазного націоналіста", на класово ворожий елемент. Уже в жовтні 1939 р. в Ковелі його заарештовують. Але на клопотання депутатів Народних зборів Західної України Олександра Луцкевича й Івана Тишика, які засвідчили, що Підгірський у міжвоєнний період 1918-1939 рр. ніякої антирадянської діяльності не проводив, а навпаки, систематично виступав оборонцем на політичних процесах, його звільнили. Згодом він опинився у с. Заланові Рогатинського району на Станіславщині, де працював сільським учителем [5, с. 618].

З початком німецько-радянської війни Самійло повертається до Ковеля. З 31.08.1941р. був головою Ковельської окружної (районної) управи, входив до складу Української Ради Довіри Волині. Проте достовірно встановлено, що Підгірський змушений

був погодитися з пропозицією коменданта Ковеля очолити місцеву повітову управу. Але недовго попрацював на цій посаді. У 1944 р. С. Підгірський сміливо кинув виклик долі, відмовившись емігрувати на Захід. Уже 2 квітня цього року його було заарештовано. Начальник відділу контррозвідки "Смерш" 175-ї стрілецької дивізії підполковник Сичов затвердив постанову на арешт, в якій вказувалось, що "Підгірський С. М., проживаючи на тимчасово окупованій німцями території, добровільно поступив до німецьких властей на посаду голови повітової управи. З серпня місяця 1942 року по липень місяць 1943 року Підгірський працював в якості судді в Мацівському районі. Крім цього, Підгірський був активним учасником контрреволюційної організації "ОУН", працюючи в останній раз зі своєю дружиною, яка також була членом Організації українських націоналістів. На основі викладеного постановив Підгірського Самійла Максимовича піддати арешту і обшуку" [16, арк. 10].

Попереднє слідство вели органи контррозвідки в селі Воля-Любитівська Ковельського району. Арештованого тримали у відкритій ямі, викопаній на подвір'ї сільської хати, звідки його щодоби по кілька разів викликали на допити. Так, як йому інкримінували співпрацю нацистським окупаційним режимом, про дотримання будь-яких процесуальних норм не було й мови. Допити тривали понад добу, супроводжувалися тортурами, але Самійла підгірського радянським катам зламати не вдалося, він вперто стояв на своєму, відмовляючись від звинувачень. Під час допиту, який 10 квітня 1944 р. проводив оперуповноважений відділу контррозвідки "Смерш" 175-ї стрілецької дивізії старший лейтенант Поморцев, Самійло Підгірський показав: "[...] Пропрацювавши на посаді голови повітової управи зо три тижні, я був заарештований гестапо і направлений в місто Краків "на мантилопих" (місце ув'язнення). 6 січня 1942 р. із місця ув'язнення, де знаходився близько 4-х місяців, я був звільнений. Після звільнення я знову повернувся в місто Ковель, і внаслідок

док отриманої мною у в'язниці хвороби, я до серпня місяця нічим не займався.

В серпні місяці 1942 р. мене знову викликав гебітс-комісар міста Ковеля, який заявив, що я повинен йти працювати шліхтером (суддею) у Маціївський район Волинської області. Пропрацював я до липня 1943 р., тобто до вбивства німцями моєї дружини. Після цього я посаду шліхтера залишив і виїхав в село Любитів, де й знаходився до визволення села Любитова частинами Червоної армії, працюючи в господарстві батька [...] [16, арк. 10].

У зв'язку з передислокуванням дивізії справу 30 квітня 1944 р. було передано начальникові Ковельського міськвідділу НКВС, а пізніше С. Підгірського відправили у в'язницю № 1 УНКВС Київської області [5, с. 619].

На одному із допитів на запитання слідчого, чим може доповнити свої покази по суті справи, підслідний заявив: "[...] Свої покази вважаю необхідним доповнити, що я і моя сім'я прихильності до німецьких властей не мали, за що були розстріляні моя дружина, дочка і зять [...]" [16, арк. 11]

І справді, нацистських окупантів вони вважали своїми ворогами. Дружина Самійла Максимовича - Підгірська (Бачинська) Олександра Михайлівна, очолювала філію Союзу Українок в Ковелі (1928 - 04.1939), Врятувала з німецького полону багатьох військовополонених українців (1941 - 1942), підтримувала зв'язок з ОУН. Вона була заарештована у вересні 1941р. нацистами, в 1942 р. звільнена з Краківської в'язниці Мюнхенських. Проте знову була схоплена гестапівцями і в липні 1943 р. розстріляна [1].

Не витримавши катувань енкаведистів Самійло Підгірський помирає. У в'язниці № 1 УНКВС Київської області тюремний лікар Л. С. Бенецька, оглянувши труп в'язня С. М. Підгірського, в акті зробила запис: "Хворий помер 5.VIII.44 р. о 8-й вечора при явищах серцевої недостатності".

Під актом стоїть зловісна резолюція начальника цієї в'язниці: "Разрешаю предать земле труп з/к Подгорского С. М. 1888 г. рож-

дения, умершего в больнице санчасти 5.VIII.44 г. в 8 часов вечера. Начальник тюрьмы № 1 УНКВД КО капитан госбезопасности" [16, арк. 35].

Тіло Самійла Підгірського було похований на території тюрми. Як і інші діячі українського національного руху він був реабілітований тільки у 1989 році [16, арк. 36].

Отже, як бачимо, архівно-слідчі справи - це унікальне і надзвичайно цінне джерело для вивчення долі волинських адвокатів на початку Другої світової війни. Адже Волинь, зазнавши примусової інтеграції до радянського суспільної системи у 1939 р., зіткнулася з жакливою діяльністю карально-репресивних органів. Це виявилось справжньою трагедією для волинської інтелігенції і адвокатури зокрема. Представники останньої, потрапивши у лапти радянських каральних органів, зазнали численних переслідувань, арештів та знущань. Їх подальша доля, не лише для близьких і рідних, а й для дослідників, залишилася здебільшого невідомою. Лише архівні матеріали, з яких донедавна знято гриф "таємно", проливають світло на життєвий шлях невинно засуджених, дозволяють дістати із забуття їх імена, уявити безжалюгідний механізм тоталітаризму. Проте інформаційний потенціал кримінальних справ не вичерпують тему і, тим більше, не закривають її, а спонукають дослідника до пошуку критичного аналізу усіх без винятку віднайдених матеріалів. Це дозволить розкрити багато невідомих сторінок історії масової репресій, розвінчати усталені міфи та стереотипи, гарантуватиме високий рівень достовірності отриманих історичних фактів.

Бібліографічні посилання

1. Гнатюк Г. Вона була першою // Вісті Ковельщини. - 2013. - 27 червня
2. Рожко В. В таких живе її безсмертя // Народна трибуна. - 1993. - 6 лютого); Рожко В. Духовні діячі поліського краю // Народна трибуна. - 1993. - 21 липня.
3. Дарованець О. Самійло Підгірський - кандидат у члени Української Головної Виз-

вольної Ради // Український визвольний рух. - Львів, 2005. - 36. 5. - С. 183-191.

4. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939 рр.) // Укр. іст. журн. - 1993. - № 1. - С. 72-84.

5. Кучерепа М. Посол українського народу // Реабілітовані історією. Волинська область. - Луцьк, 2010. - Кн. 1. - С. 615-620.

6. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. - К., 1993. - 288 с.

7. Кучерепа М. М., Вісин В. В. Волинь: 1939-1941 рр. - Луцьк, 2005. - 486 с.

8. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. - Т. 1.: 1920-1939. - Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. Перевидання 2003 року, Львів.

9. Державний Волинської області (далі: Держархів Волинської обл.), ф. 4666, оп. 2, спр. 2816. Архівно-кримінальна справа Загурського Йосипа Володимировича. - 32 арк.

Документ № 1

Медичне заключення про стан здоров'я заарештованого Анатолія Маврікійовича Станевича, м. Луцьк, 15 лютого 1941 р.

МЕДРАЗДЕЛ ЛИЧНОГО ФОРМУЛЯРА
Фамилия, имя, отчество СТАНЕВИЧ
АНАТОЛИЙ МАВРИКИЕВИЧ

Хронический бронхит, склероз сосудов и сердца. К физическому труду негоден. Следовать может

Врач Санчасти тюрьмы

Давыдов

Печать

15/II-41 г.

Машинопис, оригінал.

Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2158, арк. 85.

Документ № 2

Витяг з протоколу допиту Григорія Калістратовича Степури, м. Луцьк, 4 грудня 1939 р.

10. Козенюк В. О. "ЗАКОРДОТ" у системі спецслужб радянської України // Воєнна історія: журн. Всеукр. громад. орг. "Український інститут воєнної історії". - 2002. - № 1

11. Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2864. Архівно-кримінальна справа Керера Мордко - Абиш Іцковича. - 66 арк.

12. Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2158. Слідча справа на Станевича Антона Маврікійовича. - 96 арк.

13. Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931-1939 рр.). - Луцьк, 2001. - 420 с.

14. Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2503. Архівно-кримінальна справа Степури Григорія Калістратовича. - 60 арк.

15. Рожко В. В таких живе її безсмертя / / Реабілітовані історією. Волинська область. - Луцьк, 2010. - Кн. 1. - С. 602-614.

16. Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2718. Архівно-кримінальна справа Підгірського Самійла Максимовича. - 92 арк.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА*

ВОПРОС: Вам предьявляется протокол засед[ания] команды дивизии Австро-Угорских войск, изъятый у Вас при обыске, в котором говорится, что 25/II-1918 года Вы совместно с НИКОЛАЕВЫМ явились в штаб дивизии указанных войск и просили их помочь Украине выступить против большевиков. Требуя подробно рассказать об этом.

ОТВЕТ: Содержание копии протокола, изъятого у меня при обыске, не отвечает действительному положению вещей, а именно: не я явился в штаб по доброй воле, а меня увезли туда силой, принудивши подписать текст приведенного мне протокола.

Я протестовал против двух моментов протокола: о якобы нашей просьбе в помощи со стороны австро-угорских войск и о якобы борьбы с большевиками, т. к. в Каменец-Подольске большевистских частей не было, а безобразничали там части украинской армии, вызванные Центральной Радой на помощь против Советов.

В штабе с нами разговаривали, как с заложниками.

ВОПРОС: Что из себя представляли 56-я пехотная Украинская дивизия?

ОТВЕТ: 56-я пехотная украинская дивизия представляла из себя боевую единицу русской армии, украинизованная при правительстве Керенского. Командовал ею полк[овник] Иванишенко и держал фронт против австрийцев до декабря 1917 года.

На возвание Центральной Рады - защищать Украинскую Народную Республику в войне с Советами, дивизия эта оставила фронт и двинулась в направлении г. Киева, но по переходе бывшей русско-австрийской границы, разложилась и деморализовалась.

По прибытию ее в г. Каменец-Подольск по постановлению дивизионной рады подверглась демобилизации, расплылилась постепенно.

Штаб этой дивизии находился в Исаковцах, однако ничего не мог поделать с массой солдат, о которых население говорило, что они грабят крестьянское имущество и вообще ведут себя не как воины.

По приходе австрийцев в г. Каменец-Подольск, солдаты эти разбежались по домам.

Допрос окончен в 17 часов 20 минут 4/ХП [1939 г.]

Записано с моих слов верно, лично мне прочитано, в чем и расписываюсь:

(подпись)

Г. СТЕПУРА

Допросил:

Оперуполномоченный III отд. III отдела УГБ

сержант госбезопасности
(подпись) (ТИХОНОВ)

Рукопис, оригінал.

Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2503, арк. 18-19.

*Подается без стилистических правок.

Документ № 3
Звинувачувальний висновок у справі Григорія Калістратовича Степури м. Київ, 10 грудня 1940 р.

"УТВЕРЖДЕНО" [резолуция]
Зам[еститель] наркома внутр[енних] дел

Дело направить на рассмотрение
Особого совещания

Майор государственной безопасности

Прокурор
(подпись) (ТКАЧЕНКО)
20 сентября 1940 г 10/ХП-[19]40 [г.]

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По след. делу № 887 по обвинению СТЕПУРЫ

Григория Калистратовича по ст. 54-13 УК УССР

В 3 Отдел УГБ* НКВД по Луцкой** области поступили материалы о том, что СТЕПУРА Григорий Калистратович в 1918-[19]19 г. являлся губернским комиссаром при правительстве УНР, возглавляемого атаманом ПЕТЛЮРОЙ.

На основании этих материалов СТЕПУРА Григорий Калистратович 19 ноября 1939 года был арестован и привлечен в качестве обвиняемого по настоящему делу.

Произведенным предварительным следствием установлено, что СТЕПУРА Григорий Калистратович в начале 1918 г. был избран на должность мирового судьи, где проработал до декабря 1918 г. (л[исты] д[ела] 36, 21, 40).

В декабре 1918 г. заседанием земской губернской управы был выбран на должность губернского комиссара по гражданским делам при контрреволюционному правительству УНР, где проработал до конца января 1919 г. (л[исты] д[ела] 36, 42, 21).

За службу при правительстве УНР был награжден "Крестом Симона Петлюры" (л[исты] д[ела] 37, 27).

При б[ывшем] польском правительстве СТЕПУРА Григорий Калистратович с 1924 г. по 1936 г. работал в должности помощника инспектора земского управления (л[исты] д[ела] 24, 13).

С 1924 г. до сентября месяца 1939 г. работал в качестве адвоката в г. Луцке (л[исты] д[ела] 40, 28, 13)

На основании данных дела обвиняется: СТЕПУРА Григорий Калистратович, 1881 г. рождения, уроженец Подольской губернии, из служащих, украинец, беспартийный, женат, не судим, подданный бывшего польского государства,

в том, что:

Находясь на руководящих должностях, как при к[онтр]р[еволюционном] правительстве УНР, а так же и при б[ывшем] польском правительстве защищал интересы эксплуататорских классов и предавал интересы рабочих и крестьян, т. е. в совершении преступления, предусмотренном ст. 54-13 УК УССР.

На основании изложенного, руководствуясь ст. 204 УПК*** УССР, следственное дело № 887 по обвинению СТЕПУРЫ Григория Калистратовича в преступлении, предусмотренном ст. 54-13 УК УССР, направить на рассмотрение Особого совещания при НКВД СССР.

Справка: 1. Арестованный СТЕПУРА Г. К. содержится под стражей в Лукьяновской тюрьме г. Киева.

2. Вещественных доказательств по делу нет.

Следователь следчасти УГБ НКВД УССР
сержант госбезопасности
(подпись) (ЖЕЛЕЗНОВ)

Ст. следователь следчасти УГБ НКВД УССР

мл. лейтенант госбезопасности
(подпись) (ГУБЕНКО)

Согласны: Зам. нач. следчасти УГБ НКВД УССР

лейтенант госбезопасности
(подпись) (НОСКОВ)

Машинопис, оригінал.
Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2503, арк. 46-47.

*Управління державної безпеки.

**Так у документі. Правильно: Волинській.

***Кримінально-процесуальний кодекс.

Документ № 4
Витяг з протоколу засідання особливої наради НКВС СРСР у справі Григорія Калістратовича Степури м. Москва, 23 грудня 1940 р.

Слушали Постановили
Дело № 887 НКВД УССР по обвинению СТЕПУРЫ Григория Калистратовича, 1881 г[ода] р[ождения], ур[оженца] Подольской губ[ернии], украинца, б[ывшего] польского подданного, б[езп]артийного]. С Т Е - ПУРУ Григория Калистратовича, как социальноопасного элемента сослать в Узбекскую ССР, сроком на пять лет, считая срок с 19-го ноября 1939 г.

Гербовая печать НКВС СРСР
Нач[альник] Секретариата Особого совещания
при Народном комиссариате внутренних дел СССР (подпись)

Під постановою напис червоним чорнилом:

УССР-Узбек.
9/13-1923/1-41

Машинопис, копія.
Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 2503, арк. 49.

